

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
Facultatea de Teologie Ortodoxă

Școala doctorală „Pr. prof. dr. Isidor Todoran”

**Suferință și mântuire –
o abordare exegetică a capitolului 53 din Cartea Isaia**

Teză de doctorat

- Rezumat -

Îndrumător:
Pr. prof. univ. dr. Ioan Chirilă

Doctorand:
Emanuel Bogdan Chezan

Cluj-Napoca
2015

CUPRINS

CUPRINS.....	2
LISTA DE ABREVIERI.....	5
INTRODUCERE.....	8
REFLECTAREA TEMEI ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE.....	12
<i>a. Isaia 53 în cercetarea biblică românească.....</i>	<i>12</i>
<i>b. Isaia 53 în bibliografia de specialitate internațională.....</i>	<i>15</i>
I. SUFERINȚĂ ȘI MÂNTUIRE ÎN CĂRȚILE PROFETICE.....	20
1. SUFERINȚĂ ȘI MÂNTUIRE, DOUĂ CONCEPTE-CHEIE ÎN TEXTELE SFINTEI SCRIPTURI.....	20
2. CONCEPTUL DE SUFERINȚĂ ÎN CĂRȚILE PROFETICE.....	35
2.1. <i>Suferința lui Israel ca pedeapsă divină.....</i>	<i>35</i>
2.2. <i>Suferința ca metaforă.....</i>	<i>40</i>
2.3. <i>Suferința profetului.....</i>	<i>41</i>
2.4. <i>Suferința națiunilor ca dreptate divină.....</i>	<i>44</i>
2.5. <i>Suferința ca mijloc de restaurare.....</i>	<i>46</i>
3. PERSPECTIVE ALE MÂNTUIRII ÎN CĂRȚILE PROFETICE.....	52
3.1. <i>Israel – depozitarul planului de mântuire.....</i>	<i>52</i>
3.2. <i>Exilul – înțelegere teologică reînnoită și fecundă.....</i>	<i>55</i>
3.3. <i>Exodul – eveniment programatic în cadrul planului divin.....</i>	<i>57</i>
3.4. <i>Rămășița lui Israel, beneficiara promisiunilor divine.....</i>	<i>61</i>
3.5. <i>Mântuirea anunțată. Ebed-Yahweh va realiza această misiune.....</i>	<i>63</i>
3.6. <i>Mântuirea ca eveniment în perspectiva Împărăției.....</i>	<i>65</i>
II. ISAIA 53 – ABORDARE EXEGETICĂ.....	67
1. ISAIA 53 – PARTE COMPONENTĂ A IMNURILOR LUI EBED-YAHWEH.....	67
1.1. <i>Ciclul imnurilor lui Ebed-Yahweh.....</i>	<i>67</i>
1.2. <i>Cine este Ebed -Yahweh?.....</i>	<i>78</i>
2. ISAIA 53 – PREMISE EXEGETICE.....	88

2.1. Motivul literar și elementele de compoziție ale Poemului patru.....	88
2.2. Reprezentarea chiastică – orizont nou de interpretare a Poemului patru.....	94
2.3. Încadrarea Poemul patru în unitatea literară a capitolelor 40-55 din Cartea Isaia.....	99
2.4. Contextul imediat al Poemului patru: Isaia 52,10-12.....	101
3. STRUCTURA POEMULUI PATRU.....	103
3.1. Prima secțiune a Poemului: 52,13-53,3.....	103
3.1.1. Subsecțiunea: 52,13-15. Anticiparea divină a slăvirii lui Ebed-Yahweh.....	104
3.1.2. Subsecțiunea a doua – centrală v. 53,1. Teofania divină.....	129
3.1.3. Subsecțiunea a treia 53,2-3. Condiția umană a Ebedului, umilirea și desconsiderarea Sa.....	134
3.2. Secțiunea centrală a Poemului: 53,4-7b. Trezirea conștiinței colectivității.....	149
3.3. Secțiunea a treia a Poemului: 53,7c-12.....	174
3.3.1. Prima subsecțiune: 53,7c-9. Judecarea, condamnarea și punerea în mormânt.....	175
3.3.2. Subsecțiunea a doua: 53,10. Anticiparea divină a supraviețuirii Ebedului și a reușitei Sale finale.....	192
3.3.3. Subsecțiunea a treia: 53,11-12. Dumnezeu anunță triumful Ebedului.....	205
3.4. Vocile Poemului patru.....	226
4. EBED-YAHWEH ÎN POEMUL PATRU. REFLECTARE SISTEMATIZATĂ	229
4.1. Itinerariul chenotic al Ebedului.....	229
4.2. Aspectul teologic al suferinței Ebedului.....	231
4.3. Rolul benefic al jertfei lui Ebed-Yahweh.....	236
4.4. Mântuirea ca misiune împlinită de Ebed-Yahweh.....	239
4.5. Isaia 53 în lumina Noului Testament.....	241
5. POEMUL PATRU. PERSPECTIVE INTERPRETATIVE.....	246
5.1. Ebedul interpretat ca victimă a violenței.....	246
5.2. Ebedul interpretat ca motiv al substituirii regelui.....	249
5.3. Ebed-Yahweh și Iov – modele similare de suferință.....	251

III. SUFERINȚĂ ȘI MÂNTUIRE – REFLECTARE SISTEMATIZATĂ, ÎN CHEIA HRISTOLOGICĂ A POEMULUI PATRU.....	254
1. DIMENSIUNEA ESHATOLOGICĂ A SUFERINȚEI.....	254
1.1. <i>Suferința în Vechiul Testament, între necesitate și oportunitate eshatologică.....</i>	254
1.2. <i>Dimensiunea eshatologică a suferinței în Noul Testament.....</i>	259
1.3. <i>Suferința ca adevăr fundamental al omului.....</i>	262
1.4. <i>Dimensiunea expiatorie a suferinței.....</i>	267
1.4.1. <i>Împărtășirea imitativă a suferinței hristice.....</i>	273
1.4.2. <i>Încercarea ca pedagogie divină.....</i>	276
1.5. <i>Jertfa lui Hristos ca slujire liturgică.....</i>	279
1.5.1. <i>Trupul și sângele euharistic ca realitate a lumii eshatologice.....</i>	283
2. MÂNTUIREA – ÎMPLINIRE HRISTOLOGICĂ.....	287
2.1. <i>Mântuirea ca restaurare a chipului dumnezeiesc din om.....</i>	287
2.2. <i>Răscumpărarea – aspect iconomic în cadrul planului divin.....</i>	290
2.3. <i>Theosis sau îndumnezeirea omului.....</i>	293
2.4. <i>Credință și mântuire.....</i>	297
2.5. <i>Ascultarea ca responsabilitate a existenței.....</i>	299
2.6. <i>Mântuire și înviere.....</i>	301
2.7. <i>Înviere și restaurare.....</i>	303
CONCLUZII	307
BIBLIOGRAFIE.....	312

CUVINTE CHEIE:

Ebed-Yahweh, Isaia, misiune, jertfă, păcat, suferință, mântuire, expiere, înviere, restaurare, eshatologie;

Text fundamental al Vechiului Testament, enigmaticul capitol 53 al Cărții profetului Isaia a primit din partea cercetătorilor o atenție deosebită, fie încadrat în perspectiva *Poemului patru* (Is. 52, 13 – 53, 12), din ciclul *Imnurilor lui Ebed-Yahweh*, fie interpretat singular. Textul poate fi considerat, din multe puncte de vedere, ca cel mai important¹ dintre toate textele Vechiului Testament și cel mai bine adaptat, mai mult decât oricare altul, în conturarea unei înțelegeri corecte, de ansamblu, a tuturor profețiilor exprimate de-a lungul timpului cu privire la Mesia.

Importanța temei rezidă din nenumăratele interpretări care au fost atribuite acestui text profetic. Pentru teologia biblică creștină, capitolul 53 al Cărții Isaia rămâne unul din textele cele mai importante ale Vechiului Testament, care prezintă cu fidelitate, într-un limbaj profetic, moartea și preamărirea Mântuitorului Iisus Hristos, anticipând jertfa de Răscumpărare a umanității, incapabile să se izbăvească prin forțele proprii. În contextul Cărții profetului Isaia, personajul Ebed-Yahweh a trezit nenumărate dezbateri legate de identitatea acestuia. Pornind de la terminologia cuvântului ebraic *Ebed* (Slujitor) și identificând personajele Vechiului Testament care au primit, fără echivoc, titlul de Slujitor al lui Yahweh (Moise, David, Iov, Israel etc.) odată ajuns la Cartea profetului Isaia, cititorul, sau exegetul, se găsește în fața unei dileme aparent insurmontabile. Identificând versetele în care se face referire la Ebed-Yahweh, acesta descoperă cel puțin două personaje distincte, identificate cu titlul de *Slujitorul lui Yahweh*: un personaj cu numele Israel, la adresa căruia Dumnezeu folosește, fără echivoc, apelativul de *Slujitorul Meu* și un al doilea personaj, enigmatic, despre care nu ne sunt date indicii clare asupra identității acestuia, a cărui identitate urmează să fie descoperită în urma analizei acțiunilor și a atributelor sale, așa cum sunt descrise de textul isainic. În această situație se află referirile din Isaia 52, 13 și Isaia 53, 11, ambele încadrate în perspectiva *Poemului patru*.

¹ Ernst W. Hengstenberg, *Christology of The Old Testament on The Predictions of The Messiah by The Prophets*, translated from the german, by Reuel Keith, vol. I., printed by Gould & Newman, Andover USA, 1836, pg. 484.

La o lectură atentă a capitolului 53, pot fi intuite foarte ușor câteva întrebări: *Cine este personajul enigmatic la care face referire textul isainic? De ce a fost supus unor astfel de suferințe? De ce doar prin suferința Lui noi toți ne-am vindecat?* Prezenta lucrare își propune să răspundă la aceste întrebări, pornind de la cele două concepte-cheie, cel al *suferinței* și cel al *izbăvirii/ mântuirii*, care străbat de la un capăt la altul acest text profetic.

Ermetismul limbajului profetic a îngreunat identificarea Slujitorului, chiar și în versetele în care acesta este etichetat cu numele Israel, prin contrastarea acțiunilor care sunt puse pe seama acestuia, cu realitatea obiectivă, care sugera că acțiunile descrise de textul profetic nu puteau fi îndeplinite de poporul Israel. De aici, a fost doar un pas până la punerea în discuție a identității dintre persoana Ebedului și poporul Israel, determinând formularea unor teorii care să identifice persoana sau grupul-țintă, prin raportarea la acțiunile și atributele Ebedului isainic, unice în spațiul vechitestamentar. Inevitabil, polemica dintre iudaism și creștinism avea să ocupe un spațiu larg în cadrul studiilor de exegeză vechitestamentară. Deși aflate pe poziții majoritar comune în primele secole în ceea ce privește identificarea Slujitorului, din textul capitolului 53, cu Mesia, interpretarea rabinică și cea creștină se vor găsi, odată cu perioada evului mediu, pe poziții diferite, atunci când rabinii vor încerca să impună, ca normativă, interpretarea Slujitorului ca fiind poporul Israel, cu precădere în textul Poemului patru. Polemica dintre exegeții evrei și cei creștini rămâne până în prezent una de actualitate, cu atât mai mult cu cât textul din Isaia 53 a prezentat aproape ca într-o oglindă evenimentele care urmau să se împlinescă peste sute de ani, legitimând persoana istorică a lui Iisus Hristos, ca Mântuitor și împlinitor al profețiilor mesianice vechitestamentare. Așadar, apărarea interpretării hristologice a textului din Isaia 53 devine de o importanță majoră pentru cercetătorul biblic creștin, mai ales în contextul în care, ambele religii recunosc canonicitatea textului isainic.

Ebed-Yahweh, din cele patru Poeme isainice, dezvăluie cea mai revelatoare imagine profetică a lui Hristos în Vechiul Testament. Dincolo de interpretarea individuală sau colectivă a acestui *Slujitor* al lui Yahweh, după diferitele școli exegetice, o importanță majoră o au trăsăturile caracteristice care îl disting de întreg contextul istoric de până atunci. El nu este un principe davidic cuceritor care să impresioneze prin putere și glorie, ci un bărbat sfânt, înțelept, care cucerește prin blândețe și bunătate (Is. 42, 3), forța Lui stând în încredere desăvârșită și în ascultare (Is. 50,4), iar misiunea Sa fiind aceea de a aduna Israelul dispersat

(Is. 49, 5-6), și de a duce mântuirea lui Dumnezeu până la marginile pământului (Is. 49, 6). El este, în sfârșit, ceea ce Dumnezeu aștepta: *Slujitorul ideal în care să-și găsească mulțumirea* (Is. 42, 1; 49, 3).

Deși în limitele Vechiului Testament problema identificării Ebedului rămânea dificilă, cu Noul Testament problema iese complet din ambiguitate. Tot ceea ce în Cartea profetului Isaia se referea la Ebed în mod nedefinit, fie ca Israel, fie ca o anumită persoană, autorii Noului Testament aplică Persoanei Mântuitorului Iisus Hristos. El este *Israel, Noul Israel, sinteza lui Israel*²; El va încheia Noul Legământ (Mc. 14, 24); despre El s-a scris că *va pătimi* (Mc. 9, 12), că *va fi lumina neamurilor* (Lc. 2, 32); El este Cel ce *va fi socotit cu cei fărădelege* (Mc. 15, 28), *va ispăși pentru toți* (Mc. 10, 45; 14, 24, Mt. 8, 17); va fi *Slujitorul, Robul* (Lc. 22, 27; Filip. 2, 7), *va fi vestitorul veștii celei bune*.

Exegeza capitolului 53, pusă în acord cu textul noutestamentar, relevă profunde semnificații ale conceptelor de *suferință* și de *mântuire*. Prin urmare, în demersul prezentei lucrări, pentru întregirea tabloului semnificațiilor celor doi termeni-cheie ai textului isainic, **capitolul I** al lucrării va avea în vedere felul în care aceștia sunt reflectați cu precădere în cărțile profetice ale Vechiului Testament. Printre felurile în care suferința este reflectată în paginile vechitamentare ale Cărilor profetice un loc aparte îl ocupă suferința poporului Israel ca urmare a păcatelor și a îndepărtării de Dumnezeu, fapt care a atras, inevitabil, pedeapsa divină. Tot destinul uman este condensat și exemplificat în destinul lui Israel, *poporul ales al lui Dumnezeu*, faptul alegerii având doar o importanță primară. Un popor a fost ales, separat de restul națiunilor, constituit ca o oază sfântă, oferită de mila lui Dumnezeu, în mijlocul dezordinii umane, în mijlocul unei lumi căzute, păcătoase, pierdute și nerăscumpărate. Cu acest popor, Dumnezeu și-a stabilit legământul Său, dându-i legea Sa cea sfântă. Aici a fost creată o singură preoție, deși una provizorie. În această națiune au vorbit profeții adevărați, rostind Cuvinte inspirate de Duhul lui Dumnezeu. Toate acestea au venit de la Dumnezeu constituindu-se ca inimă a mesajului biblic, fără niciun merit sau realizare umană. Încălcarea poruncilor lui Dumnezeu, faptul de a nu pune dreptatea ca exigență esențială a vieții, infidelitatea lui Israel, împietrirea inimii, minciuna, crimele erau rațiunile pentru care Israel ajungea în situații de suferință.

² Mitr. Antonie Plămădeală, *Ebed-Yahve în lumina Noului Testament*, în revista Mitropolia Banatului, Nr. 4-5, 1970, pg. 298.

Totuși, suferința rămâne, în același timp, și mijlocul de restaurare al poporului Israel. Exilul a fost ocazia providențială pentru Israel de a conștientiza păcatul și de a se converti sincer. Există promisiuni de restaurare (Zah. 10, 6); rămășița lui Israel așteaptă de la Dumnezeu înnoirea încă o dată a zilelor, ca în vremea de demult (Plâng. 5, 21). Eliberarea babilonică este anunțată asemenea unei reînnoiri a evenimentului exodului; Dumnezeu devine *Răscumpărătorul* poporului Său, identificându-Se cu el în *nenorocirile* sale (Is. 63, 9).

În subcapitolul intitulat: *Perspective ale mântuirii în Cărțile profetice* vor fi puse în lumină promisiunile eshatologice ale profeților, care s-au centrat pe ideea de mântuire, cu scopul de îmbărbătare a celor trecuți prin suferința prezentului, și de păstrare nestinsă a nădejzii în venirea unui Izbăvitor. Promisiunile profeților au vizat întotdeauna acea rămășiță credincioasă a lui Israel, care se constituie într-un mugure germinativ al unui popor sfânt pentru care promisiunile lui Dumnezeu vor veni. În mijlocul suferințelor poporului, profeții Vechiului Testament au menținut vie imaginea *Izbăvitorului*, care avea să vină pentru a mântui lumea, prin întruparea, suferința, moartea și Învierea Sa, opunând neascultării primilor oameni, ascultarea Sa necondiționată față de voia lui Dumnezeu.

În abordarea exegetică a capitolului 53 (**capitolul II**) avem în vedere, conform secțiunilor lui Bernard Duhm, identificarea celor patru imne ale Slujitorului, precum și o scurtă prezentare a acestora, în vederea conturării unei imagini cât mai clare asupra persoanei Ebedului și a acțiunilor sale. Analiza motivului literar al Poemului patru, al elementelor de compoziție, ale vocilor Poemului, precum și prezentarea – în subcapitolul intitulat *Cine este Ebed-Yahweh?* – a diferitelor teorii legate de identitatea Ebedului, se constituie ca elemente complementare ale exegezei propriu-zise. Pentru un tablou cât mai complet, exegeza are în vedere cele două tradiții textuale ale textului isainic, respectiv cea a Textului Masoretic și cea a Septuagintei, puse în paralel, cu o propunere de traducere proprie, la care se vor adăuga și mențiuni legate de diferențele de sens ale versiunii qumraniene (1QIsa^a), în special față de Textul Masoretic. Într-o încercare de relevare a unei unități de sens, analiza comparativă, coroborată cu interpretările Sfinților Părinți, ale rabinilor și ale exegeților, ne va permite să ne apropiem cât mai mult de interpretarea primară atribuită textului. Un loc deosebit de important în acest demers îl va avea raportarea la textul Noului Testament, care, după cum se va vedea, cuprinde nenumărate aprecieri legate de textul isainic, având însă același punct comun: *subiectul profeției din Isaia 53 este Însuși Mântuitorului Iisus Hristos*. Astfel, scriitorii

noutestamentari preiau, mai ales când vorbesc de jertfa Mântuitorului, patimile și moartea Sa, imaginile textului profetic, pe care le aplică Persoanei Mântuitorului Iisus Hristos.

În capitolele 40-55 ale Cărții Isaia, Ebed-Yahweh este chemat de Dumnezeu pentru *a aduce dreptatea și a fi lumină națiunilor* (Is. 42, 1.6), pentru *a aduna Israelul dispersat* (49, 5-6) pentru a fi *Legământ poporului* (Is. 42, 6; 49, 8), pentru *constituirea noului popor format din Israelul răscumpărat și națiunile convertite*.

O schimbare dramatică în desfășurarea evenimentelor, din capitolele 51 – 52, 11, este apariția lui Ebed-Yahweh în versetul 13 (Is. 52), figură pe care Sfinții Părinți și cei mai mulți dintre exegeți au identificat-o ca fiind cea a lui *Iisus Hristos*. Astfel, accentul de pe evreii exilați, din capitolele 51-52, mutat la personajul mesianic care apare în 52, 13, impune reflecții asupra rolului literar a noii secțiuni, aflate în desfășurarea celei precedente. În deschiderea Poemului patru (Is. 52, 13), Ebed-Yahweh apare ca o persoană deja cunoscută nouă, *investirea Sa oficială* fiind făcută de Dumnezeu în textul din Isaia 42, 1: *Iată Sluga Mea pe Care o sprijin, Alesul Meu*.

Exegeza se va opri asupra termenilor care au ridicat probleme de traducere/interpretare. În acest sens, în versetul 15 (cap. 52) , verbul נָזַח (*nazah*) este mult disputat de către exegeți, datorită posibilității lui de a putea fi tradus prin două modalități mult diferite una de alta. Un prim sens al verbului ar fi acela de *a fi surprins/a tresări*, ca urmare a unei emotivități excesive (pozitive), sens preluat și de textul Septuagintei: *se vor minuna multe neamuri de el*. Cel de-al doilea sens este acela de *a stropi/a presăra/a împrăști/a cădea în picături/a se pulveriza/a țâșni*, care apare în Ieș. 29, 21 cu referire la stropirea cu sânge și ulei, cu referire la sânge – în Lev. 4, 6. 17; 5, 9; 6, 27; 8, 30; 14, 7; 16, 14. 15. 19; Num. 19, 4; 4 Rg. 9, 33; Is. 63, 3; cu referire la mir – în Lev. 8, 11; la ulei – în Lev. 14, 16. 27; la sânge și apă – în Lev. 14, 51; cu referire la apă – în Num. 8, 7; 19, 18. 19. 21. Din exemplele arătate, pentru al doilea sens, rezultă că verbul נָזַח (*nazah*) este unul *tehnic* din punct de vedere al ritualului mozaic, redând un ceremonial de purificare: fie cu *apă*, fie cu *ulei* sau cu *sânge*. Prin trimitere la Levitic 16, 14. 15. 19, unde verbul redă *purificarea/curățirea* prin stropirea cu sângele țapului și al vițelului, utilizarea termenului, prin aspectul *stropirii*, îmbracă sensul unuia sacrificial. O justificare a traducerii termenului din v. 15, cu sensul de stropire, ar putea fi justificat, prin analogie cu textul din Apocalipsa 5, 9, care descrie *sângele* Mielului ca *răscumpărare* pentru *oamenii din toată seminția/limba și poporul și neamul*, toți devenind

poporul lui Dumnezeu, prin sacrificiul lui Hristos. În prezenta lucrare, alegerea traducerii verbului *nazah*, cu sensul de *a surprinde*, s-a făcut în mare parte datorită recomandărilor Lexiconului lui Gesenius, precum și a încetățenirii traducerii termenului în limba română, în Edițiile Sinodale ale Sfintei Scripturi, cu acest sens. Cu toate acestea, trebuie admis că, atribuirea sensului de *a stropi* verbului *nazah* (în sensul de *a purifica*) își găsește argumente bine fundamentate, precum și avantaje în interpretarea pertinentă a atributelor *Slujitorului Poemului patru*.

Exegeza va avea în vedere, cu precădere, termenii din fragment care reflectă *suferința* sau *durerea* – מַכָּאבַּ mak'ob (vv. 3-4) / חֹלִי choli (vv. 3-4) cu rădăcina חָלַח chalah (v. 10) / אָנַח anah (vv. 4 și 7) / אָמַל amal (v. 11) / נֶגַע nega (v. 8) – precum și a nuanțelor de traducere ale acestora, și a termenilor corespondenți din textul Septuagintei.

În anumite părți ale textului isainic, analiza diferențelor dintre Textul Masoretic și cel al Septuagintei, va scoate la iveală faptul că, în ciuda unor diferențe majore de sens unitatea de sens a textului revelat a rămas neafectată. În acest sens, versetul 10 ridică două probleme importante. Mai întâi, este evidentă diferența de sens dintre Textul Masoretic și Septuaginta. Dacă în Textul Masoretic subiectul care *își pune sufletul* ca jertfă pentru păcat este Ebedul, varianta Septuagintei schimbă sensul, prin atribuirea acestei oferte credincioșilor. Textul Vulgatei prezintă asemănări cu Textul Masoretic și cu 1QIsa^a, dar nuanțează puțin prima parte a construcției: *si posuerit pro peccato animam suam videbit semen longevum*, cu traducerea *Dacă [El] Își va pune sufletul Lui ca jertfă pentru păcat*. Așa cum bine remarca profesorul Alexandru Mihăilă³, în această variantă *sufletul* este înțeles ca obiect direct, nu ca subiect. Textul Masoretic îi atribuie foarte clar Ebedului care suferă, în orice citire, *jertfa pentru păcat*, punând-o în legătură cu viața (sufletul) Acestuia. Totuși, în pofida acestei diferențe, aparent insurmontabile, unitatea de sens a întregului poem nu este afectată nici în Septuaginta, unde se afirmă, fără echivoc, (vv. 5, 8 și 12) că viața Ebedului a fost luată pentru ca noi să fim vindecați, că El a purtat păcatele noastre, și pentru ele a fost dat la moarte.

O a doua problemă sensibilă a versetului, din punct de vedere al criticii exegetice, este legată de substantivul אָשָׁם (*aşam*), cu rădăcina sa – verbul אָשָׁם (*aşam*) – care redă *incorectitudinea* sau *vinovăția* în fața lui Dumnezeu, prin nerespectarea dispozițiilor Sale (Lev. 5, 19). Substantivul אָשָׁם (*aşam*) îmbracă o multitudine de sensuri: de *ofertă/compensare*

³ Alexandru Mihăilă, *(Ne)lămuriri din Vechiul Testament*, Ed. Nemira, București, 2011, pg. 39.

pentru *vinovăție/ispășire* pentru *îndreptarea vinovăției/jertfă* pentru *păcatul comis*, sau *ofensă/delict/încălcare a normelor/fărădelege/infracțiune*. Această ofertă pare să se limiteze la încălcările față de Dumnezeu, putând fi estimate și acoperite prin compensare. Oferta pentru compensarea acestei vinovății, reprezentată printr-un berbec fără meteahnă, la care era adăugată și a cincea parte din prețul acestuia, pusă în evidență în textul din Levitic 5, 15-16. Sub aspectul de *ofertă/jertfă pentru transgresiune/vină*, אָשָׁם apare în Lev. 5, 6. 7. 15. 16. 18. 19; 6, 6. 17; 7, 1. 2. 5. 7. 37; 19, 21-22; Num. 6, 12; 18, 9; 1 Rg. 6, 3. 4. 8. 17; Iez. 40, 39; 42, 13; 44, 29; 46, 20. În Isaia 53, 10, termenul exprimă *oferta/jertfa* pentru *greșeală/păcat*. Termenul אָשָׁם (*aşam*) desemnează *oferta individuală de ispășire* și apare ca un termen cheie pentru înțelegerea *Poemului* patru. Ca și termen destinat *ispășirii individului*, אָשָׁם (*aşam*) implică două aspecte: pe de-o parte, recunoașterea de a fi transgresor, sau asociat transgresorilor, cum pun în evidență numeroase expresii în Isaia 53, sau, pe de altă parte, conștientizarea întrunirii condițiilor necesare pentru a fi o ofertă valabilă. Ebedul *Poemului* patru este un personaj care nu vine identificat, în *mod ritual*, cu transgresorii prin intermediul mâinii preotului, precum în Lev. 4, 4. 15. 24. 29, ci prin decizie proprie. În oferta Sa, el își identifică existența cu cei pentru care îndeplinește expierea. *Ispășirea* este, în fapt, *conștientizarea vinovăției și mărturisirea ei voluntară*. Purtând păcatele umanității asupra Sa, Ebed-Yahweh poartă și vinovăția pentru ele, deci conștiința Lui *s-a împovărat* cu vinovăția păcatelor altora, El *ispășind pentru ca vinovăția acestora să fie anulată*. Această ispășire a *Mielului înjunghiat*, este aplicată de scriitorii Noului Testament lui Iisus Hristos: în F.A. 2, 23; Apoc.13, 8. Termenul אָשָׁם indică sacrificiul împlinit de Hristos, Care *plătește* sau *restituie* pentru toți, *ceea ce nu El a răpit* (Ps. 68, 6).

Termenul אָשָׁם (*aşam*, v. 10) și verbul נָשָׂא *nasa* (din vv. 53, 4. 12, având sensul de *a purta/a duce departe*) ne ajută să înțelegem misiunea Ebedului din *Poemul* patru. Ebedul *Și-a pus viața Lui ca jertfă pentru păcatele noastre/a purtat păcatul multora* (l-a dus departe). Întreaga desfășurare a evenimentelor este iluminată de această expresie. Ebedul poartă departe *vina comunității* asemenea țapului ispășitor, în *Ziua Ispășirii* (Lev. 16, 22).

Versetul 11 al textul isainic scoate în evidență, din perspectiva criticii textuale, o situație aparte. Dacă textul Septuagintei, vorbește de *lumina* care va fi arătată Ebedului, idee nereflectată, sub această metaforă, în Textul Masoretic și în cel al Vulgatei, iată că descoperirile textelor de la Qumran vin să sprijine varianta Septuagintei, prin prezența

termenului *lumină*⁴, atât în 1QIsa^a, cât și în 1QIsa^b. Această idee a *luminii*, care urmează să fie văzută de Ebed, nu vine ca o modificare a unității de sens legată de slăvirea Ebedului, ci ca o îmbogățire a acestuia, ca o completare, prin prefigurarea *luminii* din Duminica Învierii.

În cadrul ultimului capitol (**capitolul III**), conceptul de suferință și cel de mântuire sunt reinterpretate, din perspectiva *cheii hristologice* a Poemului patru. 16. Având în vedere înțelegerea hristologică a capitolului 53 din Cartea profetului Isaia, cercetătorii au putut să *asocieze* textul profeției la un personaj concret istoric, interpretând suferințele din text, soteriologic. În viziunea Sfinților Părinți, *Isaia 53* a fost mereu o anticipare a jertfei mântuitoare a lui Iisus Hristos, Care *Își dă viața* (Mt. 20, 28), *trupul Său, pentru viața lumii* (In. 6, 32, 51; cf. Lc. 22, 19). În Noul Testament se pot observa cu ușurință atât trăsăturile fizice și cât și cele spirituale ale *Ebedului* aplicate Persoanei Mântuitorului, cu intenția explicită de a confirma identitatea dintre cele două persoane.

În dimensiunea eshatologică a suferinței, împărtășirea imitativă a suferinței hristice devine paradigmatică pentru umanitate. Fiul lui Dumnezeu este învingătorul suferinței, iar prin aceasta, suferința Crucii devine cea care duce la desăvârșirea creștină. Astfel, rolul suferinței creștinului devine acela de *coparticipare* la suferința mântuitoare a lui Hristos, suferință actualizată permanent în jertfa liturgică. Trupul și sângele euharistic nu sunt numai un memorial simbolic al unui fapt împlinit, ci sunt însăși realitatea lumii eshatologice în care Hristos trăiește.

În ceea ce privește mântuirea, capitolul va sublinia că în ortodoxie, restaurarea *chipului* și *renașterea noii făpturi în Hristos* devin elementele definitorii ale acesteia. *Asumarea de bunăvoie* de către Cuvântul întrupat a *condiției omenești*, supusă suferințelor și morții, devine actul de iubire supremă a lui Dumnezeu. Ascultarea lui Hristos, evidențiată prin imaginea Ebedului *care s-a supus și nu și-a deschis gura Sa* (Is. 53, 7), se constituie ca o contrapondere la neascultarea primilor oameni și o condiție indispensabilă în urcușul duhovnicesc. Ne fiind statică, ci *dinamică*, mântuirea nu este o stare încheiată, ci o neîncetată mișcare către starea de îndumnezeire (theosis), spre acest ideal al teologiei răsăritene.

⁴ [Scăpat] din chinul sufletului Său va vedea lumina..

BIBLIOGRAFIE

A. *Ediții Scripturistice*

- *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, quae antea cooperantibus A. Alt, O. Eissfeldt, P. Kahle ediderat R. Kittel, Editio Funditus Renovata, adjuvantibus H. Bardtke, W. Baumgartner, P.A. H. de Boer, O. Eissenfeldt, J. Fichtner, G. Gerleman, J. Hempel, F. Horst, A. Jepsen, F. Maass, R. Meyer, G. Quell, Th. H. Robinson, D. W. Thomas cooperatibus H. P. Ruger et J. Ziegler ediderunt K. Elliger et W. Rudolph, Textum Masoreticum curavit H. P. Ruger, MASORAM ELABORAVIT G. E. Weil, Editio tertia emendata opera W. Rudolph et H. P. Ruger, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1987;
- *Septuaginta – Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes editit Alfred Rahlfs*, Duo volumina in uno, Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart, 1979;
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, traducere după textele originale ebraice și grecești de Vasile Radu și Gala Galaction, Fundația pentru Literatură și Artă, Regele carol II, București, 1939;
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustinian – Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Ed. IBMBOR, București, 1968;
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Ed. IBMBOR, București, 1988;
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Teoctist, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Ed. IBMBOR, București, 2001;
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Ed. IBMBOR, București, 2008;
- *Psaltirea proorocului și împăratului David*, tălmăcită de patriarhul Nicodim Munteanu, Ed. IBMBOR, București, 1948;
- *Noul Testament*, traducere și note de pr. Alois Bulai și pr. Anton Budău, Ed. Sapientia, Iași, 2002;
- *Noul Testament, traducere după texte originale grecești*, Societatea Biblică Interconfesională din România, București, 2009;
- *La Bibbia di Gerusalemme*, edizione italiana, traduzione ufficiale della CEI (Conferenza Episcopale Italiana), 1974, condotta sui testi originali, 1971 (*editio*

princeps), in Breviario digitale, testo integrale, typography by EvolutionBook, centro Editoriale Dehoniano, Borla-Bologna, 1991, *decima edizione*;

- *Biblia patristică: index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, vol. 1-6, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1975 – 1995.
- *Biblia sacra vulgatae*, editionis Sixtis, Andover-Harvard Theological Library, MDCCCCX, Cambridge, Massachusetts, imprimatur, 1901;
- *Biblia sacra juxta vulgatam clementinam*, Plurimis consultis editionibus diligenter praeparata a Michaele Tvveedale, Published with approbation CBCEW, 2006;
- *Nova vulgata – bibliorum sacrorum editio*, Sacrosanti Oecumenici Concilii Vatican II, Ratione Habita, Iussu Pauli PP. VI Recognita, Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgata, Editio Typica Altera, 1986;
- *The hebrew Bible with the Apocryphal/Deuterocanonical Books, New Revised Standard Version*, Zaine Ridling, Ph.D. Editor, copyright 1989, Division of Christian Education of the National Council of the Churches of Christ in the United States of America;
- *The Jewish Bible: Tanakh: The Holy Scriptures*, The Jewish Publication Society, 1985;
- *The Holy Bible, King James Version*, original title: *Traditional Values Holy Bible King James Version*, Containing the Old and New Testaments, Translated out of the Original Tongues and with the Former Translations Diligently Compared & Revised, Set forth in 1611 and commonly known as the King James Version, Published 1991 by David C. Cook Pub. Company;
- *The Scofield Reference Bible. The Holy Bible*, Containing the Old and New Testaments, Edited by Rev. C.I. Scofield, D.D., Oxford University Press American Branch New-York, 1909;
- *The Bible New Revised Standard Version (NRSV)* Zaine Ridling, Ph. D. Editor, Council of the Churches of Christ in the United States of America, U.S.A., 1989;
- *Hebraic Roots Bible with Study notes* Copyright Word of Truth Publications, 2012, Congregation of YHWH, Jerusalem;
- *Traduction Oecuménique de la Bible*, Société biblique française & éditions du Cerf, 1988 ;
- *International Standard Bible Encyclopaedia (ISBE)*, volume 5, edited by James Orr, John Nuelsen, Edgar Mullins, Morris Evans and Melvin Grove Kyle, published by William B. Eerdmans Publishing Co, 1939;
- *The Dead Sea Scrolls Bible*, Martin G. Abegg & Peter Flint & Eugene Ulrich, HarperCollins e-books;
- *Septuaginta 1, Geneza, Exodul, Leveticul, Numerii, Deuteronomul*, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi, în colaborare cu pr. Ioan-Florin Florescu; traduceri de: Cristian Bădiliță, Ioan Pătrulescu,

Eugen Munteanu, Mihai Moraru, Ioana Costa, Colegiul Noua Europă/Polirom, București/Iași 2004;

- *Septuaginta 4/I, Psalmii, Odele, Proverbele, Ecclesiastul, Cântarea Cântărilor*, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi, în colaborare cu pr. Ioan-Florin Florescu, traduceri de: Cristian Bădiliță, Ioan Pătrulescu, Eugen Munteanu, Mihai Moraru, Ioana Costa, Colegiul Noua Europă/Polirom, București/Iași, 2004;
- *Septuaginta 4/II, Iov, Înțelepciunea lui Solomon, Înțelepciunea lui Iisus Sirah, Psalmii lui Solomon*, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi, în colaborare cu pr. Ioan-Florin Florescu; traduceri de: Cristian Bădiliță, Ioan Pătrulescu, Eugen Munteanu, Mihai Moraru, Ioana Costa, Colegiul Noua Europă/Polirom, București/Iași, 2004;
- *Septuaginta 6/I, Isaia, Ieremia, Baruh, Plângeri, Epistola lui Ieremia*, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, în colaborare cu pr. Ioan-Florin Florescu, traduceri de: Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Ioan Pătrulescu Colegiul Noua Europă/Polirom, București/Iași, 2011;

B. Dicționare, Enciclopedii, Concordanțe, Lexicoane, Gramatici

- *A Concise Dictionary of the words in The Hebrew Bible; Hebrew and Chaldee Dictionary*, with their renderings in the Authorized English Version by James Strong, Abingdon Press, Nashville, New-York, 1890;
- *A Concise Dictionary of the words in The Greek Testament; with their renderings in the Authorized English Version by James Strong*, Abingdon Press, Nashville, New-York, 1890;
- *The Book of Isaiah, According to the Septuagint (Codex Alexandrinus)*, translated and edited by Richard R. Ottley, M.A., vol. 1-2, Introduction and translation with a parallel version from the Hebrew, London: C. J. Clay and Sons Cambridge University Press Warehouse Ave Maria Lane, 1904;
- Bria, Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, ediția a II a, Ed. IBMBOR, București, 1994;
- *Bridgeway Bible Dictionary, An A to Z of biblical information for the people of today's world*, Bridgeway Publications, Don Fleming, Australia, 2004;
- *Bridgeway Bible Commentary. A running explanation of the biblical text for the people of today's world*. Bridgeway Publications, Don Fleming, Australia, 2005;
- Brown, Francis, Samuel Rolles Driver and Charles Augustus Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford, Clarendon Press, 1980;

- Chisolm, Robert B., Jr., *From Exegesis to Exposition: A Practical Guide to Using Biblical Hebrew*, Grand Rapids, Michigan: Baker, 1998;
- *Dictionary of Biblical Imagery*, General Editors: Leland Ryken, James C. Wilhoit, Tremper Longman III, InterVarsity Press, USA, 1998;
- *Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a II a, autor: Academia Română, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998, *Dicționar ortografic românesc, 74 080 de cuvinte*, Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Lingvistică, Chișinău, Grupul Editorial Litera, 2001;
- *Dicționar român-italian, italian-român*, autori, Gheorghe Bejan-Franco Albertini, ediția a doua revizuită, tipografia Steaua Sudului, Constanța, 2008;
- *Dicționar grec-român al Noului Testament*, în traducere românească de Gheorghe Badea, Ed. Societatea Biblică, Interconfesională, București, 1999;
- *The Doctrine of Sanctification in St. Athanasius' Paschal Letteres (Festal Letteres 29, Coptic Text)*, by Fr. Matthias F. Wabba, published by The Holy Virgin Coptic Orthodox Church, Faggala, Cairo, & of Coptic Orthodox Church, Rhode Island U.S.A., 1988;
- Dogaru, pr. Vasile, Dorneanu, pr. Neculai, *Concordanță biblică tematică*, ediție revăzută și completată după lucrarea *Călăuza predicatorului* de dr. Constantin Chiricescu și iconom Constantin Nazarie, Trinitas, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 2000;
- Douglas, J. D. (ed.) *Dicționar Biblic*, traducere Liviu Pop, John Tipei, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1995;
- Dufour, Xavier Lèon, *Dizionario di Teologia Biblica*, edito da Xavier Lèon- Dufour, pubblicato sotto la direzione di Jean Duplacy, Augustin George Pierre Grelot, Jacques Guillet, Marc-Francois Lacan, Titolo originale: *Vocabulaire de Theologie Biblique*, les editions du Cerf. Edizione italiana completamente rifiuta sulla II edizione francese riveduta e ampliata, a cura di Giovanni Viola e Ambretta Milanoli, collaboratori edizione 1976, riveduta e corretta, Torino, Marietti, 1976;
- Gafton, Alexandru, *După Luther. Edificarea normei literare românești prin traduceri biblice*, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2005;
- Gesenius, William, *Gesenius' Hebrew Grammar*, Second English Edition, revised in accordance with the twenty-eighth german edition (1909), by A. E. Cowley, Oxford: The Clarendon Press, 1910;
- *Gramatica uzuală a limbii române*, colectiv de autori: Ion Bărbuță, Armenia Cicală, Elena Constantinovici, Teodor Cotelnic, Alexandru Dîrul, coordonator Teodor Cotelnic, Academia de Științe a Moldovei, Grupul Editorial Litera, Chișinău, 2000;
- *Grande Lessico dell'Antico Testamento (GLAT), vol. I*, a cura di Johannes G. Botterweck, Helmer Ringgren, Heinz- Josef Fabry, Paideia Editrice, Brescia, 1987;
- Grupul μ, *Retică generală*, traducere și note de Antonia Constantinescu și Ileana Littera, Ed. Univers, București, 1974;

- *International Standard Bible Encyclopaedia (ISBE)*, 5 volume, edited by James Orr, John Nuelsen, Edgar Mullins, Morris Evans, and Melvin Grove Kyle, published by William B. Eerdmans Publishing Co, 1939;
- *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament, with an appendix containing The Biblical Aramaic*, based on *The Lexicon of William Gesenius*, translated by Edward Robinson, by Francis Brown, Oxford at The Clarendon Press, 1939
- James, King Version, *Strong's abridged Complete Bible Concordance*, published by Christian Classic Reprints, Prosser, Washington, United States, 2005;
- *New Bible Dictionary*, edited by I. Howard Marshall, A. R. Millard, J. I. Packer, D. J. Wiseman, Publisher: InterVarsity Press, third edition, 1996;
- Oancea, Constantin, *Curs de limba ebraică biblică*, Ed. Alma Mater, Sibiu, 2006;
- O' Collins, Gerald, Edward G. Farrugia, *Dizionario Sintetico di Teologia*, titolo originale: *A Concise Dictionary of Theology*, Published by Paulist Press, Mahwah, New Jersey, USA, Copyright 1991 by Gerald O'Collins and Edward G. Farrugia. Traduzione di Luigi Melotti, Libreria Editrice Vaticana, 1995;
- Panfilo di Paolo, *Le parole del Vangelo, un piccolo dizionario dei termini dei Vangeli e dintorni*, Centro Studi Biblici, Giovanni Vannucci, Montefano, 2013;
- *Salvation Story, Salvationist Handbook of Doctrine, The principal Doctrines of The Salvation Army* (mântuirea mulțimii) as set forth in its Deed Poll (lucrarea de sondaj) of 1878 and confirmed in The Salvation Army Act 1980, The Salvation Army International Headquarters London, England, 1998;
- Staats, Garry, *Jesus through Hebrew and Aramaic Grammar in the Torah, the Prophets, and the Writings of the Hebrew Scriptures*, 5 vols., transcribed by Jim Davison, Ph.D. submitted for New York University, 1989;
- Smith, William, *Smith's Bible Dictionary of the Bible*, revised & edited by H. B. Hackett, Publisher: Grand Rapids, Michigan: Christian Classics Ethereal Library, 1986;
- Tenney, Merrill C., general editor, *Pictorial Bible Dictionary*, U.S.A., Published by Zondervan, 1967;
- Unger, Merrill F., *The New Unger's Bible Dictionary*, edited Chicago: Moody Press, 1966;
- Vanhoozer, Kevin J. *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, edited by, Grand Rapids: Baker, 2005;
- Waltke, Bruce K. and M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 1990;
- Watts, J. Wash, *A Survey of Syntax in the Hebrew Old Testament*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1964;
- Wilson, Walter Lewis, *Wilson's Dictionary of Bible Types*, edited by Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, Michigan, Usa, 1957;

C. Resurse patristice

- Ambrozie al Milanului (Sf.), *Tâlcuiri la Sfânta Scriptură*, în PSB 52, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga, prof. Maria Hetco, Ed. IBMBOR, București, 2007;
- Idem, *Scrisori*, în PSB 53, traducere și note de prof. David Popescu, Ed. IBMBOR, București, 1994;
- Atanasie cel Mare (Sf.), *Cuvânt împotriva elinilor, Cuvânt despre întruparea Cuvântului, Trei cuvinte împotriva arienilor*, în PSB 15, traducere pr. prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1987;
- Idem, *Epistole*, în PSB 16, traducere pr. prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1988;
- Boethius și Salvianus (Sf.), *Articole teologice și mângâierile filozofiei. Despre guvernarea lui Dumnezeu*, în PSB 72, traducere prof. David Popescu, Ed. IBMBOR, București, 1992;
- Calist Patriarhul (Cuv.) *Capete despre rugăciune*, în Filocalia volum 8, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1979;
- Chiril al Alexandriei (Sf.), *Închinarea și slujirea în Duh și Adevăr*, în PSB 38, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1991;
- Idem, *Glafire la Facere*, în PSB 39, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1992;
- Idem, *Despre Sfânta Treime*, în PSB 40, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1994;
- Idem, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, în PSB 41, traducere pr. prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 2000;
- Clement Alexandrinul (Sf.), *Cuvânt de îndemn către eleni*, în PSB 4, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1982;
- Idem, *Stromate*, în PSB 5, trad. pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1982;
- Clement Romanul (Sf.), *Epistola I către Corinteni*, în PSB 1, *Scrierile Părinților Apostolici*, traducere, note și indici pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1979;
- Dionisie Areopagitul (Sf.), *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere și note pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Paideia, București, 1996;
- Eusebiu de Cezareea, *Istoria Bisericească*, în PSB 13, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1987;
- Grigore cel Mare (Sf.), *Dialoguri despre moarte, I*, traducere din limba latină, Introducere și note de George Bogdan Țăra, Ed. Amarcord Timișoara, 1998

- Grigorie de Nyssa (Sf.), *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor*, în PSB 29, traducere pr. prof. Dumitru Stăniloae și pr. Ioan Buga, Ed. IBMBOR, București, 1982;
- Idem, *Scrieri dogmatico-polemice și morale*, în PSB 30, traducere pr. prof. dr. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1998;
- Grigorie Palama (Sf.), *Omilii, volum. I*, traducere dr. Constantin Daniel, Ed. Anastasia, 2001;
- Ioan Casian (Sf.), *Așezămintele mănăstirești și Convorbiri duhovnicești*, în PSB 57, traducere prof. Vasile Cojocaru și prof. David Popescu, Ed. IBMBOR, București, 1990;
- Ioan Damaschin (Sf.), *Dogmatica*, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 2004;
- Idem, *Despre cele două voințe în Hristos*, traducere pr. Olimp N. Căciulă, Ed. Anastasia, București, 2004;
- Ioan Gură de Aur (Sf.), *Omilii la Matei*, în PSB 23, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1994;
- Idem, *Despre mărginita putere a diavolului, despre căință, despre necazuri și biruirea tristeții*, traducere pr. prof. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 2005;
- Idem, *Omilii la Parabola despre săracul Lazăr și bogatul nemilostiv*, traducere din limba greacă veche și note de Adrian Tănăsescu Vlas, Ed. Sophia, București, 2002;
- Isaac Sirul (Sf.), *Cuvinte despre Sfintele nevoințe*, în Filocalia volum 10, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1981;
- Iustin Martirul și Filozoful (Sf.), în Apologeti de limbă greacă, *Dialog cu iudeul Tryfon*, în PSB 2, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Olimp Căciulă, pr. prof. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1980;
- Idem, *Apologiile*, în PSB 2, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Olimp Căciulă, pr. prof. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1980;
- Macarie Egipteanul (Sf.), *Cele 50 de Omilii duhovnicești*, în PSB 34, traducere pr. prof. dr. Constantin Cornițescu, Ed. IBMBOR, București, 1992;
- Idem, *21 de Cuvântări despre mântuire*, traducere arhim. dr. Ioasaf Popa, Ed. Anastasia, București, 2001;
- Maxim Grecul (Sf.), *Viața și Cuvinte de folos*, traducere Florentina Cristea, Ed. Bunavestire Galați, 2002;
- Maxim Mărturisitorul (Sf.), *Filocalia sfințelor nevoințe ale desăvârșirii, Capete despre dragoste, Capete teologice*, în Filocalia volum 2, traducere pr. prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Harisma, București, 1993;
- Idem, *Răspunsuri către Talasie*, în Filocalia volum 3, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 2004;

- Idem, *Ambigua*, în PSB 80, traducere pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1983;
- Idem, *Scrieri și Epistole Hristologice*, în PSB 81, traducere pr. prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1990;
- Idem, *Viața Maicii Domnului*, traducere, postfață și note, diacon Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1998, traducere după, Maximele Confesseur, *Vie de la Verge*, traduite par Michel-Jean van Esbroeck, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 479, Scriptorum iberici, tomus 22 Lovanii, in Aedibus E. Peeters, 1986;
- Nicolae Cabasila (Sf.), *Despre viața în Hristos*, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 2009;
- Origen, *Lucrări exegetice la Vechiul Testament, Omilii la Cartea Proorocului Ieremia*, în PSB 6, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1981
- Idem, *Contra lui Celsus*, în PSB 9, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1984;
- Părinți Apostolici (Sf.), Barnaba, *Epistola*, în PSB 1, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1979;
- Idem, *Epistola către Diognet*, în PSB 1, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1979;
- Policarp al Smirnei (Sf.), *Epistola către Filipeni*, în PSB 1, Părinți Apostolici, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1979;
- Vasile cel Mare (Sf.), *Despre Sfântul Duh. Corespondență (Epistole)*, în PSB 12, traducere pr. prof. dr. Constantin Cornițescu și pr. prof. dr. Teodor Bodogae, Ed. IBMBOR, București, 1988;
- Idem, *Omilii și Cuvântări*, în PSB 17, traducere pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1986;
- Idem, *Constituțiile Ascetice*, în PSB 18, traducere prof. Iorgu D. Ivan, Ed. Harisma, București, 1993;

D. Scrieri patristice în limbă străină

- *St. Athanasius' Paschal Letters (Festal Letters 29, Coptic Text)*, by Fr. Matthias F. Wabba, published by The Holy Virgin Coptic Orthodox Church, Faggala, Cairo, & of Coptic Orthodox Church, Rhode Island U.S.A., 1988;
- Leone Magno *Lettere Dogmatiche*, Collana di Testi Patristici diretta da Antonio Quacquarelli 109, traduzione, introduzione e note a cura di Giulio Trettel, Città Nuova Editrice, Roma, 1993;
- Melito of Sardis, *On Pascha and Fragments*, Texts and translations edited by Stuart G. Hall, Oxford: Oxford University Press, 1979;

E. Studii în limba română

- Balca, Nicolae, *Sensul suferinței în creștinism*, în revista Studii Teologice, an IX, 1957, nr. 3-4, pp. 155-176;
- Lăiu, Florin, *Poemul imperial al lui Isaia (52:13– 53:12)*, în Analele Universității Ovidius Constanța, Seria: Teologie, Nr.1/2005, Ovidius University Press, pp. 192-225;
- Plămădeală, mitr. Antonie, *Ebed-Iahve în lumina Noului Testament*, în revista Mitropolia Banatului, nr. 4-5, 1970, pp. 284-304;
- Idem, *Câteva probleme în legătură cu Ebed-Yahve în Deutero Isaia*, în Mitropolia Banatului nr.1-3/1970, pp. 70-97;
- Stăniloae, Dumitru *Legătura interioară dintre moartea și învierea Domnului*, în revista Studii Teologice, an VIII, 1956, nr. 5-6, pp. 275-287;
- Idem, *Creația ca dar și tainele Bisericii*, în revista Ortodoxia, nr. 1, anul 1976, pp. 10-28;
- Idem, *Iisus Hristos, Arhiepiscop în veac. Probleme interconfesionale*, în revista Ortodoxia, nr. 2, anul 1979, pp. 217-231;
- Idem, *Teologia Euharistiei*, în revista Ortodoxia nr. 3/1969, pp. 343-363 ;
- Tofană, Stelian, *Suspinul Creației și slava fiilor lui Dumnezeu, după Romani 8, 19-23*, în revista Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Orthodoxa, LII, 1/2007, Cluj Napoca, pp. 13-22 ;

F. Manuale

- Abrudan, Dumitru; Cornițescu, Emilian, *Arheologia biblică*, manual pentru Facultățile de Teologie, Ed. IBMBOR, Sibiu, 2002;
- *Antico-Testamente, Manuale dello studente, Genesi-2 Samuele*, titolo dell' opera originale: *Old Testament, Student Manual Genesis - 2 Samuel*, Pubblicato dalla Chiesa di Gesù Cristo dei Santi degli Ultimi Giorni, Printed in Belgium, 1987;
- Bria, Ion, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, tipărit la Atelierele Tipografice Metropol, București, 1999;
- Ciudin, Nicolae, *Studiul Vechiului Testament*, Ed. Credința Noastră, București, 1997;
- Prelipcean, Vladimir; Neaga, Nicolae; Bârna, Gheorghe; Chialda, Mircea, *Studiul Vechiului Testament, Cărțile canonice profetice. Manual pentru Facultățile de Teologie*, ediție a III a, îngrijită de Chirilă, Ioan, Ed. Renașterea, Cluj Napoca, 2003;
- Semen, Petre, *Limba ebraică biblică*, ediția a doua revăzută și adăugită, prefața de Ioan Chirilă, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2012;

G. Cărți de specialitate în limba română

- Achimescu, Nicolae, *Budism și creștinism*, Ed. Junimea Iași, 1999;
- Bălan, Ioanichie, *Convorbiri duhovnicești cu ortodocși români din străinătate*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1995;
- Berdiaev, Nikolai, *Răul și mântuirea*. Extras din *Spirit și libertate-încercare de filozofie creștină*, traducerea Stelian Lăcătuș, Ed. Paideia, 2009;
- Breck, John, *Sfânta Scriptură în Tradiția Bisericii*, traducere Ioana Tămăian, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2003;
- Idem, *Darul sacru al vieții*, traducere PS. Irineu Pop Bistrițeanul, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2001;
- Idem, *Puterea Cuvântului în Biserica dreptmăritoare*, traducere Monica E. Herghelegiu, Ed. IBMBOR, București, 1999 ;
- Bria, Ion, *Iisus Hristos*, Ed. Enciclopedică, București, 1992;
- Idem, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Atelierele tipografice Metropol, București, 1999;
- Buga, Ion, *Teologia Cinei de Taină*, Ed. Sfântul Gheorghe-Vechi, București, 1998;
- Chambers, Oswald, *Încercat pentru a lupta mai bine*, în traducere românească de Daniel Tomuleț, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1996;
- Chirilă, Ioan, *Cartea profetului Osea – Breviarum al gnoseologiei Vechiului Testament*, Ed. Limes, Cluj, 1999, pg. 138;
- Ciobanu, Mircea, *La capătul puterilor; Însemnări pe Cartea lui Iov*, Ed. Vitruviu, București, 1997;
- Colliander, Fritjof Tito, *Credința și trăirea Ortodoxiei*, traducere Dan Bădulescu, Ed. Scara, București, 2002;
- Coniaris, Anthony M., *Introducere în credința și viața Bisericii Ortodoxe*, traducere Constantin Făgățean, Ed. Sophia, București, 2001;
- Crainic, Nichifor, *Nostalgia Paradisului*, Ed. Cugetarea Georgescu Delafras, București, 1940;
- Dumitreasa Gheorghe Calciu, *Suferința ca binecuvântare*, Ed. Cathisma, București, 2007;
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase, vol. I-III*, traducere și postfață Cezar Baltag, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000;
- Evdokimov, Paul, *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*, traducere, prefață și note Teodor Baconski, Ed. Anastasia, București, 2009;

- Idem, *Ortodoxia*, traducere din limba franceză de arhieru vicar dr. Irineu Ioan Popa, Ed. IBMBOR, București, 1996;
- Florenski, pr. Pavel, *Dogmatică și Dogmatism. Studii și eseuri teologice*, traducere Elena Dulgheru, Ed. Anastasia, București, 1998;
- Florovski, Georges, *Colecția lucrărilor sale, Vol. 1, Biblie, Biserică, Tradiție, un punct de vedere ortodox estic*, traducere din engleză, textul limbii originale, Radu Teodorescu, editor general Richard S. Haugh, Compania Publicistică Nordland Belmont, Massachusetts, 1976;
- Idem, *Colecția lucrărilor sale, Vol. 3, Creație și răscumpărare*, editor general, Richard S. Haugh, traducere Radu Teodorescu, Compania Publicistică Nordland Belmont, Massachusetts, 1976;
- Galeriu, Constantin, *Jertfă și răscumpărare* (teza de doctorat), Ed. Harisma, București, 1991;
- Girard, Rene, *Violența și sacrul*, traducere Mona Antohi, Ed. Nemira, București, 1995;
- Grün, Anselm, *Despre suferință*, traducere Cristian Baumgarten, Ed. Galaxia Gutenberg, 2008;
- Henkel, Jurgen, *Îndumnezeire și etică a iubirii în opera Părintelui Dumitru Stăniloae*, Ed. Deisis, Sibiu, 2003;
- Kuraev, Andrei, *Moștenirea lui Hristos, Ceea ce n-a intrat în Evanghelie*, traducere Nadejda Stahovski, Ed. Sophia, București, 2009;
- Larchet, Jean Claude, *Terapeutica bolilor spirituale*, traducere Marinela Bojin, Ed. Sophia București, 2001;
- Idem, *Dumnezeu nu vrea suferința omului*, traducere Marinela Bojin, Ed. Sophia, București, 2008;
- Idem, *Tradiția ortodoxă despre viața de după moarte*, traducere Marinela Bojin, Ed., Sophia, București, 2006;
- Lossky, Vladimir, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, traducere Lidia și Remus Rus, Ed. Sophia, București, 2006;
- Meyendorff, John, *O încercare de sistematizare: Sfântul Ioan Damaschin, în Sf. Ioan Damaschin, Despre cele două voințe ale lui Hristos*, traducere pr. Olimp N. Căciulă, Ed. Anastasia, București, 2004;
- Mihăilă, Alexandru, *(Ne)lămuriri din Vechiul Testament*, Ed. Nemira, București, 2011;
- Neaga, Nicolae, *Hristos în Vechiul Testament*, ediție îngrijită de pr. conf. dr. Ioan Chirilă, Ed. Renașterea Cluj-Napoca, 2004;
- Nellas, Panayotis, *Omul, animal îndumnezeit*, traducere diacon Ioan I. Ică jr. Ed. Deisis, Sibiu, 1994;
- Pareyson, Luigi, *Ontologia libertății; răul și suferința*, în traducere română de Ștefania Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 2005;

- Paul, Adrian Ghe., *Viața, personalitatea și învățătura ascetico-mistică a Sf. Macarie Egipteanul*, Ed. Mega, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005;
- Plămădeală, Antonie, *Tâlcuiri noi la texte vechi*, Ed. Apa Vieții, 2012;
- Idem, *Cuvinte la zile mari*, Sibiu, 1989;
- Popovici, Iustin, *Omul și Dumnezeu-Om*, traducere pr. prof. Ioan Ică și diacon Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis Sibiu, 1997;
- Idem, *Credința ortodoxă și viața în Hristos*, traducere pr. prof. Paul Bălan, Ed. Bunavestire, Galați, 2003;
- Radu, Dumitru, *Îndrumări misionare*, Ed. IBMBOR, București, 1986;
- Remete, George, *Suferința omului și iubirea lui Dumnezeu*, Ed. IBMBOR, București, 2005;
- Rose, Serafim, *Cartea Facerii; Crearea lumii și omul începuturilor*, traducere Constantin Făgețan, Ed. Sophia, București, 2001;
- Schmemman, Alexander, *Postul cel mare*, traducere Andreea Stroe și Laurențiu Constantin, Ed. Univers enciclopedic, București, 1995;
- Semen, Petre; Melniciuc-Puică, Ilie, *Așteptând mântuirea*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1999;
- Semen, Petre, *Sensul vieții și al suferinței. Comentariu la Ecclesiast și Iov*, Ed. Doxologia, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Iași, 2010;
- Stăniloae, Dumitru *Teologia Dogmatică Ortodoxă, volum I*, Ed. IBMBOR, București, 1996;
- Idem, *Teologia Dogmatică Ortodoxă, volum II*, Ed. IBMBOR, București, 1997;
- Idem, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu, volum I*, ediție îngrijită de Camil Marius Dădârlat, Ed. Cristal, București, 1995;
- Idem, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu, volum II*, ediție îngrijită de Camil Marius Dădârlat, Ed. Cristal, București, 1995;
- Idem, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, ediția a II a, Ed. Omniscope, Craiova, 1993;
- Idem, *Iisus Hristos, Lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, îngrijirea ediției, Monica Dumitrescu, Ed. Anastasia, București, 1993;
- Steinhardt, Nicolae, *Dăruind vei dobândi*, Ed. Mănăstirii Rohia-Maramureș, 2006;
- Teșu, Ioan C., *Omul Taină Teologică*, Ed. Christiana, București, 2002;
- Thunberg, Lars, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul: Microcosmos și mediator*, traducere Anca Popescu, Ed. Sophia București, 2005;
- Uspensky, Leonid, *Teologia icoanei în Biserica ortodoxă*, traducere Teodor Baconski, Ed. Anastasia, București, 1994;

H. Comentarii biblice și studii de specialitate în limbă străină

- Alexander, Joseph Addison, *Commentary on the prophecies of Isaiah, vol. I.* New and revised edition. Edited by John Eadie, New-York: Scribner Armstrong & Co., Broadway, 1874;
- Idem, *Commentary on the prophecies of Isaiah, vol. II,* New and revised edition. Edited by John Eadie, Publisher Edinburgh, Andrew Elliot, 1875;
- Allis, Oswald T., *The Unity of Isaiah: A Study in Prophecy,* Publisher Nutley, New Jersey (P&R) Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1977;
- Anderson, Bernard W., *Exodus Typology in Second Isaiah,* eds., *Israel's Prophetic Heritage: Essays in Honor of James Muilenburg.* Publisher (H&B) Harper & Brothers, New-York, 1962;
- Archer, Gleason L. Jr., *Isaiah in The Wycliffe Bible Commentary,* edited by Charles F. Pfeiffer and Everett F. Harrison. Chicago: Moody Press, 1962;
- Balthasar, Hans Urs von, *Solo l'amore è credibile,* traduzione Mario Rettori, pubblicazione Borla, Torino, 1965;
- Barthélemy, Dominique, *Critique textuelle de l'Ancien Testament. 2. Isaïe, Jérémie, Lamentations,* Fribourg, Suisse – Göttingen, 1986;
- Bastiaens, Jean Charles, *The Language of Suffering in Job 16-19 and in the Suffering Servant Passages in Deutero-Isaiah,* in *Studies in the Book of Isaiah: Festschrift Willem A. M. Beuken.* Edited by J. Van Ruiten and M. Vervenne, Louvain: Leuven University Press, 1997;
- Baxter, Benjamin J., *In the original text it says...A study of hebrew and greek lexical analyses in commentaries,* Faculty Divinity College Hamilton, Ontario, 2008;
- Beale, Gregory K., *A New Testament Biblical Theology: The Unfolding of the Old Testament in the New,* Grand Rapids: Baker Publishing Group, Michigan, 2011;
- Blenkinsopp, Joseph, *Isaiah 40-55. A New Translation with Introduction and Commentary,* Anchor Bible (series) 19A, New York: Doubleday, 2002;
- Bock, Darrell, *Isaiah 53 in Acts 8,* in *The Gospel According to Isaiah 53: Encountering the Suffering Servant in Jewish and Christian Theology,* edited by Darrell L. Bock and Mitch Glaser, Grand Rapids: Kregel Publications, Michigan, 2012;
- Boof, Leonardo, *Passione di Cristo, passione del mondo: il fatto, le interpretazioni e il significato ieri e oggi,* traduzione di Anita Sorsaja, Pubblicazione Cittadella, Assisi, 1978;
- Bonnard, Pierre É., *Le Second Isaïe. Son disciple et leurs éditeurs. Is 40-66,* Etudes Bibliques (EBib), Paris: Gabalda, 1972;
- Bordoni, Marcello, *Gesù di Nazaret,* Brescia, Editrice Queriniana, 1995;

- Bonora, Antonio, *Isaia 40-66. Israele servo di Dio, popolo liberato*, Editrice Queriniana Brescia, 1988;
- Bridges, Charles, revised by George F. Santa, *A Modern Study In The Book of Proverbs*, Published: Milford, Michigan: Mott Media, 1978;
- Brownlee, William H., *The Meaning of the Qumran Scrolls for the Bible*, New York: Oxford University Press, 1964;
- Brueggemann, Walter, *An Introduction to the Old Testament: The Canon and Christian Imagination*, Louisville, Ky: Westminster John Knox Press, 2003;
- Brunner, Emil, *Dogmatique*, t. II, *La doctrine chrétienne de la Creation et de la rédemption*, éditions Labor et Fides, Genève 1965;
- Calvin, John, *Commentary on the Book of the Prophet Isaiah*, Volume 4, Wheaton, IL: Christian Classics Ethereal Library, 1999;
- Childs, Brevard S., *Introduction to the Old Testament as Scripture*, Philadelphia: Fortress Press, 1989;
- Idem, *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible*, Minneapolis: Fortress, 1992;
- Idem, *Isaiah: A Commentary*. In *The Old Testament Library*. Edited by James L. Mays, Carol A. Newsom, and David L. Petersen. Louisville: Westminster John Knox Press, 2001;
- Idem, *Isaia*, collana commentari biblici, traduzione di Enzo Gatti, edizione italiana a cura di Flavio Dalla, Editrice Queriniana, Brescia, 2005;
- Clarke, Adam, *Clarke's Commentary, Isaiah-Malachi*, Wesleyan Heritage Publications, 1998;
- Crenshaw, James L., *Defending God: Biblical Responses to the Problem of Evil*, Oxford: Oxford University Press, 2005;
- Cullmann, Oscar, *The Christology of the New Testament*, translated Shirley C. Guthrie and Charles A. M. Hall, Publisher Philadelphia: The Westminster Press, 1959;
- Idem, *Christ et le temps*, édition Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1966 ;
- Davidson, A. B., *The theology of the Old Testament*, edited by S. D. F. Salmond, New-York, Charles Scribner's Sons, 1904;
- Delitzsch, Franz, *Biblical Commentary on the prophecies of Isaiah, vol. II*, Edinburg, T & T Clark, 1885;
- Dianich, Severino, *Il Messia sconfitto*, Casale Monferrato, edizioni Piemme, 1997;
- Diétrich, Suzanne de, *La libertà dei figli di Dio*, traduzione in italiana, Laura Vagliasindi, editore Borla, Torino 1967;
- Duhm, Bernhard, *Das Buch Jesaia: Übersetzt und erklärt*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1902;

- Durrwell, François-Xavier, *La morte del Figlio. Il mistero di Gesù e dell'uomo*, Traduzione di Luca De Santis, Editrice Domenicana Italiana (EDI) Napoli, 2007, Titolo originale: *La mort du Fils. Le mystère de Jésus et de l'homme*, Les Éditions du Cerf, Paris, 2006;
- Douglass, Klaus, *Gioia di credere*, traduzione in italiana, Bruno Rostagno, editore Claudiana, Torino, 1999;
- Driver, Samuel R., and Adolf Neubauer, editors and translations, *The Fifty-Third Chapter of Isaiah according to the Jewish Interpreters*, Oxford, 1877;
- Ducay, Antonio, *Soteriologia e teologia della Redenzione: una revisione*, edizioni Cipi, Roma, 1996;
- Dupont, Jacques, *Je t'ai établi lumière des nations (F.A. 13, 14.43–52)*, in *Nouvelles études sur les Actes des Apôtres*, les Éditions du Cerf, Paris, 1984;
- Dupuis, Jacques, *Gesù Cristo incontro alle religioni*, Cittadella Editrice, Assisi, 1989;
- Eichrodt, Walther, *Theology of the Old Testament* (volume one). General editors Ernest Wright, John Bright, James Barr, Peter Ackroyd, translated by J. A. Baker, Philadelphia: Westminster Press, 1961;
- Ettore, Franco, *La morte del Servo sofferente in Is. 53*, Paideia Editrice, Brescia, 1984;
- Evans, Craig A., *Isaiah 53 in the Letters of Peter, Paul, Hebrews, and John*, in *The Gospel According to Isaiah 53: Encountering the Suffering Servant in Jewish and Christian Theology*, edited by Darrell L. Bock and Mitch Glaser, Grand Rapids: Kregel Publications, Michigan, 2012;
- Fausset, A.R., *Job-Isaiah, A Commentary, Critical, Experimental, and Practical on the Old and New Testaments, Volume Two*, by Robert Jamieson, A. R. Fausset, and David Brown, reprinted., Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1978;
- Fiddes, Paul S., *Past Event and Present Salvation: The Christian Idea of Atonement*, London, published by Darton Longman & Todd Limited, United Kingdom, 1989;
- Girard, René, *Delle cose nascoste sin dalla fondazione del mondo. Ricerche con Jean-Michel Oughourlian e Guy Lefort*, Adelphi, Milano 1983;
- Gignilliat, Mark, *Paul and Isaiah's Servants. Paul's Theological Reading of Isaiah 40-66 in 2 Corinthians 5,14-6,10*, published by T & T Clark, International Publisher: London/New York, 2007;
- Glaser, Mitch, *Introduction to, The Gospel According to Isaiah 53: Encountering the Suffering Servant in Jewish and Christian Theology*, edited by Darrell L. Bock and Mitch Glaser, Grand Rapids: Kregel Publications, Michigan, 2012;
- Grelot, Pierre, *Les Poèmes du Serviteur. De la lecture critique à l'herméneutique*, les Éditions du Cerf, Paris, 1981 ;
- Grudem, Wayne, *Systematic Theology. An introduction to Bible Doctrine*, Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, Michigan, USA, 2000;

- Goldingay, John, *The Message of Isaiah 40-55: A Literary-Theological Commentary*, New York, Publisher T&T Clark International, 2005;
- Grogan, Geoffrey W., *Isaiah*, in *The Expositor's Bible Commentary*, edited by Frank E. Gaebelain, vol. 6, Grand Rapids: Zondervan, Publishing House, 1986;
- Halkin, Abraham S., *Moses Maimonides' Epistle to Yemen*, editor from MSS and eng. translated Boaz Cohen, American Academy for Jewish Research, New York, 1952;
- Hanson, Paul D., *Isaiah 40-66. Interpretation*, Louisville: Westminster John Knox Press, 1995;
- Hengstenberg, Ernest W., *Christology of The Old Testament on The Predictions of The Messiah by The Prophets*, translated from the german, by Reuel Keith, vol. I., printed by Gould & Newman, Andover USA, 1836;
- Hermission, Jurgen-Hans, *The Fourth Servant Song In the context of Second Isaiah*, in *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources*, edited by Bernd Janowski and Peter Stulmacher, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2004;
- Kaiser Walter, Jr., *The Messiah in the Old Testament*, Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1995;
- Kissane, Edward J., *The Book of Isaiah*, vol. 2, Publication Browne and Nolan Limited, Dublin, 1943;
- Koole, Jan L., *Isaiah 49-55, Historical Commentary on the Old Testament*, volume 2, Publisher Leuven: Peeters, Belgium, 1998;
- Levey, Samson H., *The Messiah: An Aramaic Interpretation; the Messianic Exegesis of the Targum*, Cincinnati: Hebrew Union College, 1974;
- Loewe, Ralph, *Prolegomenon*, in Samuel R. Driver and Adolf D. Neubauer (eds.), *The Fifty-Third Chapter of Isaiah according to Jewish Interpreters*, New York: Publishing House Ktav, 1969;
- MacDonald, William, *Il commentario biblico del discepolo, Antico Testamento*, Titolo originale dell'opera: *Believer's Bible Commentary – Old Testament*, Christliche Literatur-Verbreitung, Bielefeld-Germany, 2013;
- Idem, *Il commentario biblico del discepolo, Nuovo Testamento*, titolo originale dell'opera, *Believer's Bible Commentary – New Testament*, Christliche Literatur-Verbreitung, Bielefeld, Germany, 2009;
- McIntosh, Jane R., *Ancient Mesopotamia: New perspectives*. Publisher ABC CLIO' understanding ancient Civilizations, Oxford England, 2005;
- Moberly, Robert Campbell, *Atonement and Personality*, London, John Murray, Albemarle Street, 1901;
- Moltmann, Jürgen, *Il Dio crocifisso. La croce di Cristo, fondamento e critica della teologia cristiana*, Editrice Queriniana, Brescia, 2005;

- Motyer, Alec J., *The Prophecy Of Isaiah: An Introduction and Commentary*, published in the United States of America by Downers Grove, Illinois InterVarsity Press, 1993;
- Mowinckel, Sigmund, *He That Cometh: The Messiah Concept in the Old Testament and Later Judaism*, translated by G.W. Anderson, Oxford: Basil Blackwell, 1956;
- North, Christopher R., *The Second Isaiah: Introduction, Translation and Commentary to Chapters XL-LV*, Oxford: Clarendon Press, 1964;
- Idem, *The Suffering Servant in Deutero-Isaiah. An Historical and Critical Study*, Published: London, Oxford University Press, 1956;
- Nouwen, Henri J.M., *Viaggio spirituale per l'uomo contemporaneo*, Editrice Queriniana, Brescia, 1997;
- Oehler, Gustave Friederich, *Theology of the Old Testament*. Revision and notes by George B. Day, New-York, Publishers Funk & Wagnalls, 1883;
- Oswalt, John N., *The Book of Isaiah 40-66, New International Commentary on the Old Testament*, vol. 2, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1998;
- Idem, *The Book of Isaiah: Chapters 1-39 (The New International Commentary of the Old Testament)*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1986;
- Page, Sydney H. T., *The Suffering Servant Between the Testaments*. In *New Testament Studies*, October 1985, pp. 481-497;
- Pelletier, Anne-Marie, *Le livre d'Isaïe ou l'histoire au prisme de la prophétie*, les Éditions du Cerf, Paris, 2008;
- Penna, Romano, *I ritratti originali di Gesù il Cristo*, Cinisello Balsamo Milano, edizioni San Paolo, 1999;
- Pieper, August, *Isaiah II [Yeshu`yah 2]: An Exposition of Isaiah 40-66*, translated by Erwin E. Kowalke, Milwaukee: Northwestern Publishing House, 1979
- Platone, Giuseppe, *La Bibbia e l'Italia*, Editrice Claudiana, Torino, 2004;
- Porro, Carlo, *Gesù il Salvatore*, Bologna, edizioni Dehoniane Bologna, 1991
- Pyle, Douglas H., Compilation of earlier midrashic, *What the Rabbonim Say about Moshiach* (n.p.: Douglas H. Pyle, 2008);
- Rad, von Gerhard *Old Testament Theology, volume II. The Theology of Israel's prophetic traditions*, translated by David M.G. Stalker, published in Great Britain by Oliver and Boyd, for Harper & Row Publishers, Edinburgh, 1965;
- Ravasi, Gianfranco, *Portare il peso del dolore, vol. 2, Altri volti del dolore*, Edizioni, San Paolo, 2013;
- Rouillet, Yvan, *Non Dieu n'est pas mort*, édition Vie et Santé, Dammarie Les Lys, 1986;

- Rowe, Robert D., *God's Kingdom and God's Son. The Background to Mark's Christology from Concepts of Kingship in the Psalms*, Köln : Brill, 2002;
- Schillebeeckx, Edward, *Esperienza umana e fede in Gesù Cristo*, traduzione dal tedesco di Rosino Gibellini, Queriniana edizioni, Brescia, 1985;
- Schreiner, Thomas R., *Penal Substitution Response*, in *The Nature of the Atonement: Four Views*, eds. James Beilby and Paul R. Eddy, Downers Grove, Illinois: InterVarsity, 2006;
- Schwertley, Brian, *The Atonement of Jesus Christ, Appendix: an Examination How Judaism Denies the Vicarious Atonement of Jesus Christ*, New York: Anchor, 1961;
- Schultz, John, *Commentary to Book of Isaiah*, Bible-Commentaries. Com, 2007 (pp. 1/405);
- Seitz, Christopher, *The Book of Isaiah 40-66*, in: *New Interpreter's Bible Commentary, volume VI*, Publisher: Abingdon Press, Nashville, 2001;
- Serenthà, Mario, *Sofferenza umana*, Cinisello Balsamo, edizioni Paoline, 1993;
- Smith, Gary V., *Isaiah 40--66, The New American Commentary*, volume 15B, Nashville: Broadman & Holman Publishing Group, 2009;
- Sochor, Agnès, *Perchè la sofferenza*, Foggia-Fondazione Theotokos, 2010;
- Stier, Rudolf , Jesaias, nicht Pseudo-Jesaias, *Auslegung seiner Weissagung, Kapitel 40-66*, Publisher: Barmen- Langewiesche, 1850 ;
- Strom, Mark, *The Symphony of Scripture: Making Sense of the Bible's Many Themes*. P&R (Presbyterian and Reformed) Publishing Company, Phillipsburg, New Jersey, 1990;
- Stuhlmacher, Peter, *Isaiah 53 in the Gospels and Acts*, in *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources*, eds. Bernd Janowski and Peter Stuhlmacher, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 2004;
- Vermeylen, Jacques, (edited), *The Book of Isaiah-Le livre d'Isaïe*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 81, (BETL), Leuven University Press, Belgium, 1989;
- Watts, John Drayton Williams, *Isaiah 34--66. Word Biblical Commentary*, vol. 25, Waco Texax, Word Books Publisher, 1987;
- Welch, John W. *Chiasmus in Antiquity: Structures, Analyses, Exegesis*, edited Hildesheim: Gerstenberg Verlag, 1981;
- Westermann, Claus, *Isaiah 40--66: A Commentary*, Published by The Westminster Press Philadelphia, 1975;
- Wiersbe, Warren W., *The Wiersbe Bible Commentary: Old Testament*, the complete Old Testament in one volume, Published by David C. Cook, Second Edition, Printed in Italy, 2007;
- Idem, *The Wiersbe Bible Commentary: New Testament*, the complete New Testament in one volume, Published by David C. Cook, Second Edition, Printed in Italy, 2007;

- Wilkins, Michael J., *Isaiah 53 and the message of Salvation in the Four Gospels*, in *The Gospel According to Isaiah 53: Encountering the Suffering Servant in Jewish and Christian Theology*, edited by Darrell L. Bock and Mitch Glaser, Grand Rapids: Kregel Publications, Michigan, 2012;
- Miller, Richard W., Daniel J. Harrington, *Suffering and the Christian Life*, Published by Orbis Books, Maryknoll, New York, 2013;
- Whybray, Roger Norman, *Isaiah 40-66 (The New Century Bible Commentary)*. Edited by Ronald E. Clements. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1975;
- Wright, Nicholas Thomas, *Christian Origins and the Question of God*. Volume One: *The New Testament and the People of God*, Minneapolis: Fortress Press, 1992;
- Zimmerli, Walther, *Old Testament Theology in outline*, translated by David E. Green, T & T Clark LTD (Limited), International Publisher, Edinburgh, London, 1984;
- Yofre, Horacio Simian, *Metodologia dell'Antico Testamento*, edizioni Dehoniane, Bologna, 1995;
- Idem, *I testi del servitore di Jahwe nel Deuteroisaia*, Editrice Il Pontificio Istituto Biblico (PIB), Roma 1989;
- Idem, *Sofferenza dell'uomo e silenzio di Dio nell'Antico Testamento e nella letteratura del Vicino Oriente Antico*, Citta Nuova Editrice, Roma, 2005;
- Young, Edward J., *The Book of Isaiah*, volume 3, Chapters 40-66, Grand Rapids : William B. Eerdmans Publishing Company, 1972;
- Idem, *Isaiah Fifty-Three. A Devotional and expository Study*, Westminster Theological Seminary, Philadelphia, Pennsylvania, 1961;
- Idem, *A Commentary On Daniel*, Carlisle, Pennsylvania: Banner of Truth Trust, (reprint) 1972;

I. Reviste și proiecte colective în limbă străină

- Akers, Matthew R., *The Soteriological Development of the Arm of the Lord Motif*, in *Journal for the Evangelical Study of the Old Testament (JSEOT)*, 3.1, 2014, pp. 29-48;
- Assis, Elie, *Chiasmus in Biblical Narrative: Rhetoric of Characterization*, Prooftexts; a Journal of Jewish Literary History, Bloomington no. 22/3, 2002, pp. 273-304;
- Baltzer, Klaus, *The Book of Isaiah*, in *Harvard Theological Review* 103:3, July 2010, editor François Bovon, Cambridge University Press, pp. 261-270;
- Baricalla, Vilma, *L'attesa del creato. Riflessioni su alcuni capitoli del Genesi*, in libro: *Le creature dimenticate*, a cura di Luisella Battaglia, Macro edizioni, Cesena, 1995, pp. 1-23;

- Barré, Michael, *Textual and Rhetorical-critical Observations on the Last Servant Song* (Isaiah 52,13-53,12), *The Catholic Biblical Quarterly (CBQ)* vol. 62 /1 Jan 2000, pp. 1-27;
- Beauchamp, Paul, *Lecture et relecture du quatrième chant du Serviteur. D'Isaïe à Jean*, in Jacques Vermeulen (edited), *The Book of Isaiah-Le livre d'Isaïe*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium (BETL) 81, Leuven University Press, 1989, pp. 325-355 ;
- Bergey, Ronald, *The Rhetorical Role of Reiteration in the Suffering Servant Poem 52,13-53,12*, in *Journal of the Evangelical Theological Society (JETS)* 40/2, June, 1997, pp. 177-188;
- Berges, Ulrich, *The Fourth Servant Song (Isaiah 52:13 – 53:12): Reflections on the Current Debate on the Symbolism of the Cross from the Perspective of the Old Testament*, in *Old Testament Essays, OTE (Journal of The Old Testament Society in South Africa)* 25/3, 2012, pp. 481-499;
- Idem, *Servant and Suffering in Isaiah and Jeremiah: Who borrowed from whom?*, in *Old Testament Essays (OTE)* 25/2, 2012, pp. 247-259;
- Bordoni, Marcello, *L'universalità della salvezza in Cristo e le mediazioni partecipate*, in *Pontificia Academia Theologica (PATH)*, no. 2, 2003, pp. 375-399;
- Bottini, Giovanni C., e Nello Casalini, *Trama e teologia degli Atti degli Apostoli*, in *Liber Annualis, Studium Theologicum Jerosolymitanum*, n. 49/1999, pp. 137-180;
- Buioni, Maurizio, *La morte dell'uomo alla luce del Mistero Pasquale; La Morte nel Mysterium Paschale di von Balthasar*, in rivista *La Sapienza della Croce*, Rivista di cultura e spiritualità della passione, anno XXI, nr. 1, gennaio-marzo, 2006, pp. 55-74;
- Caragounis, Chrys C., *Kingdom of God, Son of Man and Jesus' Self-understanding*, part 2, in *Tyndale Bulletin* 40.2, 1989, pp. 223-238;
- Caruso, Giuseppe, *L'Eucaristia nella riflessione di Agostino*, in rivista *Alpha Omega*, XI, n. 1, 2008, pp. 13-36;
- Ceresko, Anthony R., *The Rhetorical Strategy of the Fourth Servant Song (Isaiah 52:13–53:12): Poetry and the Exodus-New Exodus*, in *Catholic Biblical Quarterly (CBQ)*, 56, 1994, pp. 42-55;
- Chisholm, Robert B. Jr., *A Theology of Isaiah*. In *A Biblical Theology of the Old Testament*, edited by Roy B. Zuck. Chicago: Moody Press, 1991, pp. 305-40;
- Clifford, Richard J., S.J., *The Exodus in the christian Bible: The case for figural reading* in *Theological Studies (TS)* n. 63.2, 2002, pp. 345-361;
- Chrupcala, Leslaw D., *Gesù Cristo, La Salvezza e il Regno di Dio. Per una discussione sull'unità tematica dell'opera lucana*, in *Liber Annualis (LA)*, Studium Theologicum Jerosolymitanum, 48/1998, pp. 143-178;
- Clines, David J. A., *I, He, We and They: A Literary Approach to Isaiah 53*. Old Testament, Supplement Series, 1, Sheffield, England, Journal for the Study of the Old Testament (JSOT Press), 1976, pp. 59-65;

- DeYoung, Rebecca, *Power Made Perfect in Weakness, in Suffering, christian reflection*. A series in faith and ethics. Study guides & Lesson plans. General editor Robert B. Kruschwitz, Publisher The Center for Christian Ethics, Baylor University, 2005, pp. 11-19;
- Donato, Bono, *La Citazione di Is. 53, nella Prima Clementis*, in rivista *Orientalia Christiana Periodica* 76/1, edited by Philippe Luisier, 2010, pp. 103-120;
- Idem, “*Signore, chi ha creduto alla nostra predicazione?*” Il *paradosso* dell’annuncio cristiano alla luce di Is. 53, in rivista *Theologia Viatorum* 14/2014, pp. 19-34;
- Engnell, Ivan, *The Ebed Yahweh Songs and the Suffering Messiah in Deutero-Isaiah*, *Bulletin of John Rylands Library* 31 (January 1948), pp. 54-95;
- France, Richard Thomas, *The Servant of The Lord in the teaching of Jesus*, in *Tyndale Bulletin*, 19/1968, pp. 26-52;
- Gentry, Peter J., *The Atonement in Isaiah’s Fourth Servant Song (Isaiah 52:13-53:12)* in *Southern Baptist Journal of Theology (SBJT)*, Summer 3, 2007, pp. 20-47;
- Goldingay, John, *The man of war and the suffering Servant the Old Testament and the theology of liberation*, in *Tyndale Bulletin* 27/1976, pp. 79-113;
- Gozzelino, Giorgio, *Io vado a prepararvi un posto (Gv. 14,2)*, in *Pontificia Academia Theologica (PATH)*, n. 2, 2003, pp. 491-504;
- Hubbard, David A., *Hope in the Old Testament*, in *Tyndale Buletin* n. 34, 1983, pp. 33-60;
- Janzen, Gerald J., *On the Moral Nature of God’s Power: Yahweh and the Sea in Job and Deutero- Isaiah*, in *Catholic Biblical Quarterly (CBQ)* 56, 1994, pp. 458-478;
- Kasper, Walter, *La Croce come rivelazione dell’amore di Dio*, in rivista *La Sapienza della Croce*, anno XXI, nr. 4, ottobre-dicembre, 2006, pp. 349-358
- Idem, *La croce come rivelazione dell’amore di Dio*, in progetto colectivo, *La visione del Dio invisibile*, a cura di Fernando Taccone, edizioni OCD, Roma-Morena, 2008, pp. 8-17;
- Levenson, Jon D., *The Davidic Covenant and Its Modern Interpreters*, *Catholic Biblical Quarterly* 41, 1979, pp. 205-219;
- Lewis, Marshall H., *The interpretation of the fourth Song of the Servant in the New Testament and the Dead Sea Scrolls*, Chicago Theological Seminary, December 1995, pp. 2-39;
- Lindsey, Duane F., *The Career of the Servant in Isaiah 52:13-53:12*, Publication: *Bibliotheca Sacra*, Dallas Theological Seminary, volume 139 (556), October 1982, pp. 312-329;
- Idem, *Isaiah's Songs of the Servant Part 5: The Career of the Servant in Isaiah 52:13-53:12 (Concluded)*, *Bibliotheca Sacra* -January-March 1983, pp. 21-39;

- Idem, *Isaiah's Songs of the Servant Part 3: The Commitment of the Servant in Isaiah 50:4-11*, Bibliotheca Sacra, July-September 1982, pp. 216-229;
- Lippi, Adolfo, *Eucaristia e Croce*, in rivista, *La Sapienza della Croce* (Rivista di cultura e spiritualità, Roma), anno XX, nr. 3, luglio-agosto, 2005, pp. 227-232;
- Lupo, Maria, *Il forte grido della Parola* (Mc. 15,37) in rivista, *La Sapienza della Croce*, anno XX, nr. 3, luglio-agosto, 2005, pp. 255-272;
- Janzen, Waldemar, *Suffering Servants*, in *Suffering, christian reflection*. A series in faith and ethics. Study guides & Lesson plans. General editor Robert B. Kruschwitz, Publisher The Center for Christian Ethics, Baylor University, 2005, pp. 20-28;
- Kruschwitz, Robert B., *Introduction* in *Suffering, christian reflection*. A series in faith and ethics. Study guides & Lesson plans. General editor Robert B. Kruschwitz, Publisher The Center for Christian Ethics, Baylor University, 2005, pp. 8-10;
- Marini, Vittorina, *La Kenosi di Cristo dimora per l'uomo*, in Collana (Colectia) Appunti di Teologia, *Stima di sé e kenosi*, a cura di Fernando Taccone, edizioni OCD Roma-Morena, 2008, pp. 45-53;
- Mayhue, Richard L., *For what did Christ Atoned in Isa 53:4-5?*, in *The Master's Seminary Journal* (TMSJ) 6/2 Fall 1995, pp. 121-141;
- McComiskey, Douglas S., *Exile and restoration from exile in the Scriptural Quotations and allusions of Jesus*, in *Journal of the Evangelical Theological Society* (JETS) 53, n. 4, December 2010, pp. 673-696;
- Meynet, Roland, *Le quatrième chant du serviteur. Is. 52, 13-53,12*, in rivista biblica Gregorianum, numero 80/ 1999, pp. 407-440, traduzione italiano, Beniamino Resta, con titolo: *La salvezza per mezzo della conoscenza. Il quarto Canto del Servo, Isaia 52,13-53,15*, in rivista online *Studia Rhetorica*, (Società internazionale per lo studio della Retorica Biblica e Semitica), n. 05/11. 07. 2006, pp. 1-26;
- Murphy, Richard Thomas, *Second Isaias: The Servant of the Lord*, in *Catholic Biblical Quarterly* (CBQ), vol. 9,3, July 1947, pp. 262-274
- Nardin, Roberto, *La redenzione: Dalle Scritture alla Teologia*, pubblicato in *Servizio della Parola*, 41/405, 2009, pp. 16-20;
- Niccacci, Alviero, *Quarto Carme del Servo del Signore (52,13-53,12).Composizione, dinamiche e prospettive*, in *Liber Annualis*, Studium Theologicum Jerosolymitanum, n. 55/2005, pp. 9-26;
- Odasso, Giovanni, *L'esilio come luogo di salvezza*, Studio pubblicato in *Parola, Spirito e Vita* /47, 2003, pp. 27-50;
- Oswalt, John N., *The Book of Isaiah: A Short Course on Biblical Theology*, published in *Calvin Theological Journal* (CTJ) 39, 2004, pp. 54-71;
- Payne, David F. *The Servant of the Lord: Language and Interpretation*, *Evangelical Quarterly* 43.3 (July-September 1971), pp. 131-143;

- Pignotti, Franco, *Il pensiero di René Girard tra sacrificio e dono*, in *Cultura e prospettive*, supplemento a *Il Convivio*, aprile-giugno 2010, n. 7, pp. 67-72;
- Pitre, Brant, *Jesus, the New Temple, and the New Priesthood*, in *Letter & Spirit: A Journal of Catholic Biblical Theology* 4, 2008, pp. 47-83;
- Rae, Murray, *Texts in Context: Scripture and the Divine Economy*, in *Journal of Theological Interpretation: Sample Issue* (published by Eisenbrauns) 1.1, 2007, pp. 1-21;
- Raabe Paul R., *The Effect of Repetition in the Suffering Servant Song*, Published in *Journal of Biblical Literature (JBL)* 103, 1984, pp. 77-81;
- Reichenback, Bruce R., *By His Stripes We Are Healed*, in *Journal of the Evangelical Theological Society (JETS)* 41, no. 4, December 1998, pp. 551-560;
- Rosenberg, Roy A., *Jesus, Isaac and the Suffering Servant*, in *Journal of Biblical Literature (JBL)*, Vol. 84, No. 4, Dec. 1965, pp. 381-388;
- Rossé, Gérard, *Il grido di Gessù in Croce: Approccio Biblico*, in rivista internazionale dell'Istituto Universitario Sophia 1/2008, pp. 47-60;
- Seitz, Christopher R., *You are my Servant, You are the Israel in whom I will be glorified: The Servant Songs and the Effect of Literary Context in Isaiah*, in *Calvin Theological Journal (CTJ)* 39, 2004, pp. 117-134;
- Spiteris, Yannis, *Teologia Trinitaria nell'Oriente cristiano: implicazioni soteriologiche e antropologiche*, in *Periodicum Internationale editum a Pontificia Academia Theologica*, vol. 2, 2003/1, pp. 71-93;
- Stork, Peter, *The Drama of Jesus and the Non-Violent Image of God: Raymund Schwager's Approach to the Problem of Divine Violence*, in *Pacifica Publishers Periodical Magazine*, number 20, June-2007, pp. 185-203;
- Taccone, Fernando, *Ricercatori dell'identità del volto di Dio*, in *Collana (Colecția) Appunti di Teologia, Quale volto di Dio rivela il Crocifisso? Interrogativi di oggi*, a cura di Fernando Taccone, edizioni OCD Roma-Morena, 2008, pp. 139-145;
- Terrien, Samuel, *Quelques remarques sur les affinités de Job avec le Deutéro-Esaïe in Volume du Congrès: Genève 1965. Vetus Testamentum Supplements 15 (VTSup)*, Leiden: Brill, 1966, pp. 295-310;
- Trakatellis, Demetrios, *Justin Martyr's Trypho*, in *The Harvard Theological Review*, vol. 79, no. 1/3, 1986, pp. 287-297;
- Valentini, Natalino, *La Croce della kenosi e della gloria nel pensiero Ortodosso*, in *Collana (Colecția) Appunti di Teologia, Quale volto di Dio rivela il Crocifisso? Interrogativi di oggi*, a cura di Fernando Taccone, edizioni OCD, Roma-Morena, 2008, pp. 49-65;
- Walton, John H., *The Imagery of the Substitute King Ritual in Isaiah's Fourth Servant Song*, in *Journal of Biblical Literature (JBL)*, Atlanta, volume 122, number 4/2003, pp. 734-743;

- Larry J. Waters, *Reflections on suffering from the Book of Job*, Bibliotheca Sacra 154 (October–December 1997), pp. 436-451;
- Young, Edward J., *The Interpretation of ה ז י in Isaiah 52,15*, in Westminster Theological Journal, May-October, 1941, pp. 125-132;
- Idem, *The origin of the Suffering Servant idea*, in Westminster Theological Journal vol 13, no. 1, Nov., Philadelphia, 1950, pp. 19-33;

J. Resurse electronice

- *BibleWorks 9*, program de exegeză biblică;
- *Yalkut Shimoni (a thirteenth compilation of earlier midrashic writings) applies ... online edition of Pyle's useful compilation: www.moshiachontheweb.com.*
- *DEXonline: Dicționar explicativ al limbii române*
dexonline.ro
- Brian Schwertley, *The Atonement of Jesus Christ, part I, II, III, Appendix: an Examination How Judaism Denies the Vicarious Atonement of Jesus Christ*
www.graceonlinelibrary.org/...The atonement of Jesus Christ. Brian Schwertley
- D. M. Spence-Jones (edited), *The Pulpit Commentary, Isaiah*,
<http://www.studyight.org/commentaries/tpc/view.cgi?bk=2>
- Bono Donato, *Canto del Servo sofferente*,
<https://nuovozenith.files.wordpress.com/2013/03/tesi-stesura-finale-bono-donato>